

gedeelte omgezet in kwartsiet, soms zodanig, dat soortbepaling minder nauwkeurig kan geschieden.

Het is dus duidelijk, dat de grintgraver van Vragender met het genoemde zandsteenblok een mooie vondst heeft gedaan, die nu nog de moeite van vermelden ten zeerste waard is, hoewel het stuk waarschijnlijk verdwenen is. En mocht het onverhoopt opduiken, dan houde men het in ere! De musea in Winterswijk, Denekamp of Enschede hebben er nog wel een plaatsje voor.

Enschede, Mei 1951.

H. Krul.

Literatuur

M. W. Beyerinck e.a. — Sporen van de ijstijd, pag. 102. 1950.

J. H. Bonnema — Bijdrage tot de kennis der geologie van Nederland. 1934.

K. van der Kley en W. de Vries — Gidsgesteenten van het Noordelijk diluvium. 1945.

P. van der Lijn — Het Keienboek, 3e druk. 1949.

P. van der Lijn — Nederlandse Zwerfstenen. 1935.

A. H. Westergård — Diplocraterion, Monocraterion and Scolithus. Stockholm 1931.

Bekenden in het Noorden door A. J. de Boer

We maakten in 1950 een excursie naar Denemarken en Noorwegen. Toen we na een lange nachtelijke treinreis Fredericia binnenwandelden regende het, en toen we onze portie smørrebrød met hete koffie en koude melk hadden weggewerkt, regende het nog. Maar we waren optimistisch en trokken er op uit, zodra de lucht wat lichter leek. In de motregen stonden we bij het standbeeld van de „Landsoldat”; een stortbui verdreef ons van de „Danmarksport”. De regen kletterde tegen de ruiten, terwijl we genoten van een groot bord frugtgrød. En al dat water van boven bracht lelijk de klad in het waterfestijn, dat de stad, die haar 300-jarig bestaan herdacht, op het punt stond te vieren, getuige de talloze jachten en zeilbootjes in de haven. Pas tegen de avond klaarde de lucht op en konden we veilig een wandeling maken naar het smalle strand en naar de oude wallen. Het was hier, dat mijn jeugdige reisgenoot voor de eerste keer de opmerking

Deens Landschap (Vejle)

Foto: A. J. de Boer

maakte, dat ik te veel naar de grond keek. Ik weet nog steeds niet of het mij gelukt is hem er van te overtuigen, dat ik dubbel genoot, dat een mooi landschap, een mooi vergezicht en een mooi gebouw heus niet aan mijn aandacht ontsnapten, terwijl ik met Guido Gezelle kon zeggen: „Mij spreekt de blomme een tale”.

Op de wallen van Fredericia groeiden verscheiden planten, die ik kende van de onvolprezen rivierdijken van ons goede vaderland. Ook verder ontmoetten we in Denemarken veel bekenden, evenals trouwens in Noorwegen, en niet alleen bekenden uit het Fluviatiel District. Dat is trouwens begrijpelijk: niet alleen Denemarken, maar ook een deel van Zuid-Noorwegen rekent men tot het Midden-Europees plantengebied in engere zin. En even begrijpelijk is, dat planten, die hier algemeen voorkomen, daar wel zeldzaam kunnen zijn, en omgekeerd, en dat de verschillen met de Nederlandse flora naar het noorden toe steeds groter worden.

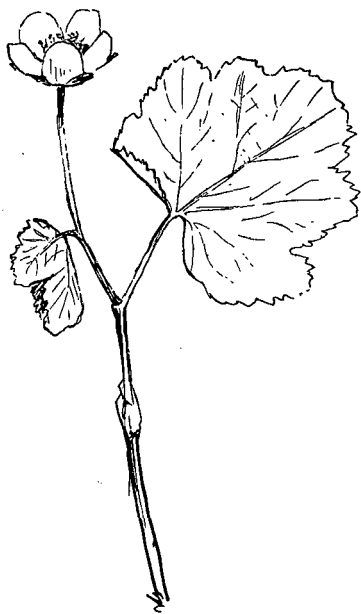
Op de wallen vonden we o.a. echt walstro (*Galium verum*), ruige weegbree (*Plantago media*), agrimonie (*Agrimonia Eupatoria*), hemelsleutel (*Sedum Telephium*), knautia (*Knautia arvensis*), akkerwinde (*Convolvulus arvensis*), boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*), grasklokje (*Campanula rotundifolia*), akkerklokje (*C. rapunculoides*), veldlathyrus (*Lathyrus pratensis*), boslathyrus (*L. silvester*), Jacobskruiskruid (*Senecio Jacobaea*), wammesknoop (*Centaurea Jacea*), boksbaard (*Tragopogon pratensis*) en vogelwikke (*Vicia Cracca*).

Onder geboomte stond nagelkruid (*Geum urbanum*), aan het strand melkkruid (*Glaux maritima*).

Hier plukten we ook de eerste frambozen (*Rubus Idaeus*). Ze waren bijna zo groot als gekweekte en smaakten heerlijk. Er zou bijna geen dag voorbij gaan zonder dat wij ons er aan vergastten, ook in Noorwegen niet, want de wilde framboos is daar zowel als in Denemarken zeer algemeen.

Bramen zagen we heel weinig. De steenbraam (*R. saxatilis*), waarvan de Nederlandse flora als enige vindplaats Ter Apel opgeeft, komt in Denemarken verspreid voor; in Zuid-Noorwegen zagen we haar veel. De bij ons ontbrekende *Rubus Chamaemorus* (Deens: Multebaer, Noors: Molte) is in Denemarken zeldzaam, in de Noorse moerassen algemeen.

Onze volgende pleisterplaats was Viborg, waar we het laatste regenbuitje van onze reis incasseerden en waar we logeerden in de jeugdherberg, die een paar kilometers buiten de stad ligt. Er vlak bij was een poeltje, dat geel zag van de egelboterbloemen (*Ranunculus Flammula*) en omzoomd

Rubus Chamaemorus

werd door een brede rand van — uitgebloeide waterklaver (*Menyanthes trifoliata*). In het bos op de heuvels tegenover de jeugdherberg vonden we muursla (*Mycelis muralis*), tweebladig dalkruid (*Majanthemum bifolium*) en zevenster (*Trientalis europaea*).

Viborg ligt schilderachtig aan het water. Tot de bezienswaardigheden behoren veel oude gevels, de in 1864 in oude stijl (ong. 1150) herbouwde kathedraal en een ooievaarsnest op een dak, midden in de stad. Onder het geboomte aan het meer groeien veel exemplaren van groot hoefblad (*Petasites hybridus*).

Groot hoefblad en zevenster zagen we nog herhaaldelijk, bijv. in de omgeving van Sylkeborg. Deze streek geldt voor de mooiste in Denemarken. En inderdaad, ze is prachtig. Silkeborg is gebouwd aan de oevers van de Gudena, die talrijke meren verbindt. Een buitengewoon mooie boottocht maakten we naar Himmelbjerget. We beklommen deze heuvel (de hoogste van Denemarken, ong. 170 m) en konden genieten van het uitzicht over het liefelijke Deense landschap.

In dit gebied zagen we nogal wat struikhei en ook bramen. Van Silkeborg keerden we terug naar Fredericia. We vermeldde reeds de vondst van groot hoefblad en zevenster. Verder namen we op onze tocht o.a. waar bosklaverzuring (*Oxalis Acetosella*) en Lieve-Vrouwenbedstro (*Asperula odorata*). Langs een slootkant stonden enige exemplaren van de moesdistel (*Cirsium oleraceum*), die in ons land op een paar plaatsen in Zuid-Limburg voorkomt en in Denemarken vrij algemeen is.

Met de nachttrein reisden we naar Kopenhagen en vandaar met een auto naar Elsenør. De weg over Hillerød herinnerde mij aan de weg van Arnhem naar Wageningen: er was een gedeelte met een rijke vegetatie van knopkruid (*Galinsoga parviflora*) en klein springzaad (*Impatiens parviflora*). We gingen terug langs de Sont. Dit gedeelte van Sjaelland wordt wel de Deense Riviera genoemd. We zagen een heg van de bosrank (*Clematis Vitalba*), die ongetwijfeld was aangeplant. Verder namen we veel cichorei (*Cichorium Intybus*) en pastinaak (*Pastinaca sativa*) waar. Bij Elsenør ligt de beroemde Kronborg, waar Shakespeare's Hamlet speelt (een anachronisme: als Hamlet ooit geleefd heeft, was het voor de Kronborg — in 1585 — werd gebouwd) en waar elk jaar het Hamlet Festival plaats vindt. Er groeide veel Engels gras (*Stachys Armeria* = *Armeria maritima*), wilde averuit (*Artemisia campestris*) en grasklokje (*Campanula rotundifolia*).

We vermelden hier enkel de opvallende en minder algemene planten. Veel van onze gewone onkruiden zijn ook in Denemarken zeer algemeen. Een excursieboekje voor dit land zou in wezen niet van ons „Wandelboekje” verschillen. We merkten reeds op, dat ook verscheidene in Noorwegen veel voorkomende planten bij ons eveneens veelvuldig worden aangetroffen. Zo noteerden we bij Oslo knopkruid, witte krodde (*Thlaspi arvense*) en grijskruid (*Berteroa incana*). Bij Espa, aan het mooie Mjösen Meer, stonden langs de weg o.a. grasklokje, wilde aardbei (*Fragaria vesca*), steentijm (*Satureja Acinos*), ruige weegbree, vlasbek (*Linaria vulgaris*), veel aardbeien, veel frambozen, mannetjesereprijs (*Veronica officinalis*), hengel (*Melampyrum pratense*), springzaad (*Impatiens Noli-tangere*) en veel bastaardwederik (*Epilobium angustifolium*). Ook zagen we vrij veel bladeren van de hepatica (*Anemone Hepatica*).

We logeerden bij Espa in een zomerhuisje. Het was omgeven door kreupelhout van berken, lijsterbessen en hazelaars. Langs een pad groeide duizendblad (*Achillea Millefolium*), op de open plekken ogentroost (*Euphrasia officinalis*), tormentil (*Potentilla erecta*), vrouwenmantel (*Alchemilla vulgaris*), vogelwikke, veldlathyrus, steenbraam, brunel (*Prunella vulgaris*), gulden roede (*Solidago Virgaurea*), brem (*Sarothamnus scoparius*) en langs een beekje, moerasspiraea (*Filipendula Ulmaria*).

De beekjes zijn ontelbaar: overal ruist en klatert het. Het water is steeds glashelder en ijskoud. Onze gastvrouw gebruikte het beekje op het erf, dat zowel drink- als waswater leverde, tevens als ijskast: de melkflessen, het bier, de pan met vlees, dat alles kreeg een plaatsje tussen de stenen in het water.

We trokken omhoog, het bergland in. Een prachtig gezicht leveren de naaldwouden. Als breinaalden zo recht staan de sparren. Uit elk spleetje streeft er een omhoog. We zagen rode bosbes (*Vaccinium Vitis-idaea*), blauwe bosbes (*V. Myrtillus*), linnaeusklokje (*Linnaea borealis*), jeneverbess (*Juniperus communis*), rozetten van het vetblad (*Pinguicula vulgaris*), grote wolfsklauw (*Lycopodium clavatum*), struikhei (*Calluna vulgaris*), parnassia (*Parnassia palustris*), klein wintergroen (*Pirola minor*), en — natuurlijk — frambozen en aardbeien.

Hier en daar tussen de bomen, op de open plekken, klauterden koeien, voorzien van een klingelende bel, ongeveer van de grootte en de vorm van een Nederlandse schaapsbel.

Van Espa reisden we naar Sjoa. Het landschap werd steeds ruiger en wilder, grootser. We zagen veel marjolein (*Origanum vulgare*) en nog meer wit vetkruid (*Sedum album*). In de bossen groeiden de blauwe bosbessen overvloedig. We plukten aardbeien, vonden zevenster, struikhei, veel exemplaren van het linnaeusklokje, de dennenorchis (*Goodyera repens*), bastaardwederik en kraaiheide (*Empetrum nigrum*), vol bessen.

In Sjoa logeerden we in een jeugdherberg. Een bezienswaardigheid was de kop van een eland aan de wand van het conversatiezaaltje. De Noorse jeugdherbergen „werken” anders dan de onze: geen corvee en meer keus in spijs en drank; ze lijken dus meer op „gewone” hotels. In de buurt van „onze” jeugdherberg bruiste een bergstroom, met watervallen en stroomversnellingen. We werden hier, zoals later ook steeds, getroffen door de eigenaardig groene kleur van het water der rivier.

In het bergland van Mysuseter (Rondane) zagen we weer duizendblad, ogentroost, brunel, grasklokje, parnassia, vetblad, wit vetkruid, pirola, zevenster, bosklaverzuring, tweebladig dalkruid, linnaeusklokje, mannetjesereprijs, en ook tijmbladige ereprijs (*Veronica serpyllifolia*) en rozenkransje (*Antennaria dioica*). In een moeras groeide veel engelwortel (*Angelica silvestris*).

Langs een toeristenpad trokken we naar het gebied van de eeuwige sneeuw. Een toeristenpad is meer abstract dan concreet, meer een richting dan een weg. Men kan het hoogstens een verzameling van kriskras door elkaar liggende veldkeien — met grote afstanden ertussen —, ondiepe beekjes en modderpoelen noemen. Na een schrompelig berkenbos kwam een uitgestrekte rendiermossteppe.

In Vågå kregen we ongeveer hetzelfde beeld te zien. Er zou voor een Noor een aardig boekje te schrijven zijn over de flora van de daken van schuren en oude boerderijen. Op een onderlaag van planken en berkenbast wordt nl. een dubbele laag van graszoden gelegd. Deze plaggen lopen spoedig weer uit en vormen een goede bodem voor allerlei gewassen: hele bomen ziet men hier en daar op de daken tieren.

Van Vågå keerden we huiswaarts. Een andere keer hopen we het hoge noorden in te trekken. Natuurlijk letten we niet alleen op de planten, die we ook in ons eigen land aantreffen. We willen hier enkele van de opvallende verschijningen uit de Noorse flora, die bij ons ontbreken, vermelden. Prachtig mooi was een monnikskap (*Aconitum septentrionale*), die zeer algemeen voorkwam. Mooi vonden we ook *Geranium silvaticum*, met roodvioletten bloemen. Een aardige ericacee is *Bryanthus coeruleus*. Van de gentianen noemen we *Gentiana purpurea*, *Gentiana tenella* en *G. nivalis*. Een sierlijk moerasplantje is *Polygonum viviparum*, waarvan de vruchtjes door de kinderen worden gegeten, omdat ze naar cocos (heten te) smaken.

We vonden sierlijke varens, die wij niet hebben, als *Aspidium Lonchitis* en *Cryptogramme crispa*, we zagen een kleine selaginella (*S. selaginoides*), *Lycopodium alpinum*, verschillende saxifraga-soorten, *Polygala amarellum*, dwergwilgen en dwergberk.

Ik kom tot de conclusie, dat ik maar heel weinig gezegd heb van het Deense en Noorse landschap. Ofschoon dat geheel in overeenstemming is met de titel, zou dat misschien toch de indruk kunnen vestigen, dat mijn jeugdige reisgenoot gelijk had. Enkele woorden moet ik er dus wel aan wijden. Denemarken is als Nederland een gebied zonder ongerepte natuur. De mens heeft zeer sterk zijn stempel op het landschap gedrukt. Toch is het mooi; niet groots, maar liefelijk. Al met al is het heuvelachtiger dan ons land, hoewel, zoals we reeds opmerkten, de hoogte van Zuid-Limburg niet wordt bereikt. De ligging der weiden, op de heuvels, in afwisseling met de akkers, doet ons wat vreemd aan. De koeien meest roodbruin, soms zwart- of roodbont, liggen vast met een stik, als hier de geiten. De Denen zijn een rustig volk, gastvrij en gemoedelijk, en gehecht aan hun land, dat ze zelf dicht bevolkt vinden. Het is hun een raadsel, dat er in Nederland plaats is voor 10 miljoen mensen. Kopenhagen is een pracht-stad, de andere, kleinere steden hebben vaak aardige oude huizen. Tot de mooiste Deense bouwwerken behoren de voorbeelden van Nederlandse renaissance, mooier dan wij zelf bezitten. Daarnaast heeft men de moed om met tradities te breken en modern te bouwen.

Noorwegen is ruig, ruig en geheimzinnig. Men voelt het als volkomen logisch, dat de bewoners vroeger het landschap bevolkten met reuzen en kobolds. De Noren van thans zijn even gastvrij als de Denen; het komt mij voor, dat overigens de aard van beide Skandinavische volken nogal verschilt. Oslo ligt schitterend aan de Oslofjord. Het heeft naast oude gebouwen prachtige voorbeelden van moderne architectuur. Op z'n trektochten door Noorwegen behoort men te griezelen van de gevaarlijke hellingen en bijna onneembare bochten. Ik heb verschillende toeristen ontmoet, die daaraan hun voornaamste herinneringen ontleenden. Wat op mij de meeste indruk maakte waren niet de smalle wegen met een steile rotswand aan de ene en een diepe afgrond aan de andere kant, het waren de bossen, de meren en de bergstromen. Zij geven aan het landschap het karakter van ongereptheid, dat wij in eigen land zo node missen.

De Zonnebloem

In de nazomer zien we overal weer de zonnebloem bloeien. Een gewone plant; een ieder kent haar, en bewondert de prachtige bloem en iedereen kent de zaden, die gebruikt worden in het kippenvoer, maar daarmee houdt dan ook de kennis op. Als we een flora bezitten kunnen we lezen, dat de bloem oorspronkelijk uit Amerika komt en al vroeg, in de 16e eeuw, naar Europa is gebracht.

Inderdaad komt de zonnebloem, vooral in de Great Plains in de U.S.A., veel in het wild voor. De wilde bloemen bereiken echter nooit de afmetingen van de gekweekte vormen. De in Amerika tegenwoordig het meest gekweekte vorm met de gestreepte zaden, die hier ook uitsluitend wordt gekweekt, staat daar bekend onder de naam van „Russian Mammoth”, omdat deze vorm uit Rusland afkomstig is, waar men enorm veel werk heeft verricht op het gebied van de veredeling van deze economisch zo belangrijke plant.

Al heel vroeg is de zonnebloem in cultuur gebracht. In talrijke praehistorische nederzettingen van verscheidene Indianenstammen zijn zonnepitten gevonden, die erop wijzen, dat de oude door de Indianen gekweekte vormen ongeveer dezelfde afmetingen hadden als de tegenwoordige Russische vormen. Het was echter meestal de vorm, die purperkleurige zaden opleverde. De zaden werden als voedsel gebruikt, terwijl uit de pitten verder nog een kleurstof voor het verven van Indiaans mandwerk werd bereid. De eerste Europese ontdekkingsreizigers introduceerden de plant in Europa, waar de plant een paar honderd jaar uitsluitend als sierplant werd gekweekt, tot men in het begin van de 19e eeuw in Rusland de plant op grote schaal begon aan te planten.

Dat de zonnebloem in Rusland zo veel werd verbouwd is te danken aan het merkwaardige feit, dat de zonnebloemzaden niet voorkwamen op de lijst van verboden levensmiddelen, die door de Russisch Orthodoxe Kerk was opgesteld voor de vastenperioden vooafgaande aan het Paasfeest en het Kerstfeest, eenvoudig omdat de zonnebloem toen onbekend was. Het gebruik van de pitten, die 20-30 % olie en ongeveer 50 % eiwit bevatten, voorzag in het gebrek aan deze stoffen door het opvolgen van de strenge regels, zonder dat tegen de letter van de vastenwet werd gezondigd. Enorme hoeveelheden zaden worden geoogst en op allerlei wijzen verwerkt. Veel pitten worden direct gegeten, maar er wordt vooral veel olie uit bereid, die gebruikt